(2022) 5 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 104

ਨੀਰਜ ਦੱਤਾ
ਬਨਾਮ
ਸਟੇਟ (ਦਿਲੀ ਦੀ ਐਨ ਸੀ ਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ)

(ਕਰਿਮਿਨਲ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 1669 ਆਫ਼ 2009)
ਦਿਸੰਬਰ 15, 2022

(ਐਸ. ਅਬਦੁੱਲ ਨਜ਼ੀਰ, ਬੀ. ਆਰ. ਗਵਈ, ਏ. ਐਸ. ਬੋਪੰਨਾ, ਵੀ. ਰਾਮਾਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ ਅਤੇ ਬੀ. ਵੀ. ਨਾਗਾਰਤਨਾ, ਜੱਜ)

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੋਕੂ ਕਾਨੂੰਨ 1988: ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਧਾਰਾ 13(2) – ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ (ਸਿੱਧੀ/ ਮੁੱਢਲੀ, ਮੌਖਿਕ/ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ) ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ) ਸਮੇਤ ਧਾਰਾ 13(2) ਅਧੀਨ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਕਢਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਅਭਿਯੋਜਨ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

ਰੈਫਰੈਂਸ ਮਾਮਲਾ – ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੋਕੂ ਕਾਨੂੰਨ 1988 – ਕੀ ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਯਾਨਰਾਇਨਾ ਮੂਰਤੀ ਬਨਾਮ ਡਿਪਟੀ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਆਫ਼ ਪੁਲੀਸ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ – ਰੈਫਰੈਂਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ – ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਅਤੇ ਸਤਿਯਾਨਰਾਇਨਾ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਜਾਂ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਕੁਆਲਿਟੀ ਦੇ ਬਾਬਤ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ – ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਸਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 13 (1)(ਸ) (i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ – ਅਭਿਯੋਜਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੈਰ-

ਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੱਥ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ – ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਐਕਟ 1988: ਧਾਰਾ 20 – ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਧਾਰਣਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ – ਧਾਰਾ 20 ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਬਾਰੇ ਧਾਰਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਲਾਭ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ – ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ''ਧਾਰਣਾ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ'' ਜੋ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਾਂ ਮਜਬੂਰੀ ਧਾਰਣਾ ਹੈ – ਇਹ ਧਾਰਾ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਣਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਲਾਭ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਧਾਰਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ – ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਕੋ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਲਾਭ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਧਾਰਾ 3 – ਸ਼ਬਦ ''ਤੱਥ'' – ''ਫੈਕਟਮ ਪਰੋਬੈਂਡਮ ਅਤੇ ਫੈਕਟਮ ਪਰੋਬੈਂਸ'' – ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ – ਤੱਥ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ – ਮੁੱਖ ਤੱਥ (ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਫੈਕਟਮ ਪਰੋਬੈਂਡਮ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸਬੂਤ ਤੱਥ (ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ) ਫੈਕਟਮ ਪਰੋਬੈਂਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ – ਮੁੱਦੇ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ ਸਬੂਤ ਤੱਥ ਹਨ ਜੋ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਧਾਰਾ 3 – ਸ਼ਬਦ ''ਸਬੂਤ'' – ਪਹੁੰਚ – ਸਬੂਤ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ – ਸਬੂਤ ਦੀ ਮਿਆਦ ਕੇਵਲ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਹਿਮ ਵਸਤਾਂ, ਗਵਾਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ, ਉਹ ਤੱਥ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਆਇਕ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਾਰਟੀਆਂ

ਦੀਆਂ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਸਥਾਨਕ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕੋਡ ਦੀ ਧਾਰਾ 313 ਅਧੀਨ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਜਾਂ ਜੱਜ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਜੋ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।"

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872 – ਧਾਰਾਵਾਂ 3, 59, 60, 61 – ਸਬੂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ – ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ (ਮੂਲ ਸਬੂਤ) ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ (ਠੋਸ ਸਬੂਤ) ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ – ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਅਸਲ ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਜਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਐਲਾਨ ਰਾਹੀਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਖੁਦ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ – ਅਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਰਕਿਕ ਅਨੁਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਇਹ ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ – ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਮੌਖਿਕ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ – ਅਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਉਹ ਸਬੂਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਹੋਣ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਧਾਰਾ 60 – ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ – ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ – ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਮੂਲ ਜਾਂ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ – ਇਹ ਮੂਲ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਖੁਦ ਕੁਝ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ – ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਵਿਉਤਪੰਨ, ਟਰਾਂਸਮਿਟਡ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗਵਾਹ ਸਿਰਫ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਪਰ ਕਿਸੇ ਤੀਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ – ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ – ਪਹਿਲਾ ਮੂਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਖਾਤਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਮੂਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਂ ਮੌਖਿਕ ਖਾਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀ ਕਾਪੀ ਜਾਂ ਮੂਲ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਾਡਲ ਹੈ – ਧਾਰਾ 60 ਦੀ ਮੈਂਡੇਟ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਸ਼ਬਦ ''ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ'' – ਪਹੁੰਚ – ਐਕਟ ਅਧੀਨ ''ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ'' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ – ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੈ ਜੋ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕੁਝ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਨਤੀਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਬੂਤ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਧਾਰਾਵਾਂ 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67(2), 78 – ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ – ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ – ਧਾਰਾ 59 ਦੇ ਮੈਂਡੇਟ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ – ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਧਾਰਾ 65 ਅਧੀਨ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ – ਧਾਰਾ 61 ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ – ਧਾਰਾ 62 ਅਨੁਸਾਰ, ਪਹਿਲਾ ਸਬੂਤ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ – ਇਕ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੋਣ ਲਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਾ 63 ਅਧੀਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ – ਧਾਰਾ 64 ਦੇ ਮੈਂਡੇਟ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਧਾਰਾ 65 ਅਧੀਨ ਦੱਸੇ ਗਏ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ – ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਸਬੂਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਬੂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਯਕੀਨੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਧਾਰਾਵਾਂ 4, 114 – ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ – ਸ਼ਬਦ ''ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ'' – ਤੱਥਕ ਧਾਰਣਾ ਜਾਂ ਵਿਕਲਪਿਕ ਧਾਰਣਾ 'ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ' ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ – ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਣਾ ਜਾਂ ਮਜਬੂਰੀ ਧਾਰਣਾ 'ਸ਼ੈਲ ਪ੍ਰੀਜ਼ਿਊਮ' ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਤਦ ਅਦਾਲਤ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਤੱਥ ਮੰਨਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਣਾ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਟਾਇਆ ਨਾ ਜਾਵੇ – ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਖਤ ਐਲਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਣਾ ਨੂੰ ਖਿਸਕਾਉਣ ਲਈ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ

ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ – ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਵਿਚਾਰਿਤ ਧਾਰਣਾ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪਿਕ ਧਾਰਣਾ ਹੈ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਅਧਿਆਇ 7 – ਸਬੂਤ ਦਾ ਭਾਰ - ਸਬੂਤ ਦਾ ਭਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ, ਇੱਕ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬੂਤ ਦਾ ਭਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਇੱਕ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਰ; ਪਹਿਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ ਅਣ–ਬਦਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜਾ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਧਾਰਣਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਯਾਪਤ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872: ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ – ਸਬੂਤ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ – ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਥਿਤੀ – ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਗਵਾਹ ਵਿਰੋਧੀ ਵਜੋਂ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਉਂਟਰ-ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਸਨੀਯ ਹੈ, ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਹਵਾਲਾ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ:

1. ਰੈਸ ਜੇਸਟੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਤੱਥ ਵਿੱਚ ਚੀਜਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਯਾਨੀ ਇਰਾਦਾ ਜਾਂ ਐਨੀਮਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੱਥ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੰਡਮ ਯਾਨੀ, ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਅਤੇ ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੰਸ, ਯਾਨੀ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੱਥ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਤੁਰੰਤ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ‘‘ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਵਾਦਿਤ ਹਨ ਜਾਂ ਜੋ ਜਾਂਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਬੂਤ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੱਥ ਹਨ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। [ਪੈਰਾ 30, 31]

2. ਫੌਜਦਾਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਚਾਰਜ ਜਾਂ ਅਧਿਗ੍ਰਹਣ ਵਿੱਚ, ਵਾਰੰਟ ਜਾਂ ਸੰਮਨ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਉਹ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸਬੂਤ ਦੀ ਇਸਤਲਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ, ਗਵਾਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ, ਉਹ ਤੱਥ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਆਇਕ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕਬੂਲਨਾਮੇ, ਸਥਾਨਕ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਜੁਰਿਸਟ ਜਾਂ ਜੱਜ ਵੱਲੋਂ ਫੌਜਦਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸੰਹਿਤਾ ਦੀ ਧਾਰਾ 313 ਅਧੀਨ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਵਾਬ। [ਪੈਰਾ 32]

3. ‘‘ਸਿੱਧੇ" ਜਾਂ "ਅਸਲ" ਸਬੂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਸਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਅਸਲ ਉਤਪਾਦਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗਵਾਹੀ ਜਾਂ ਸਾਬਤ ਐਲਾਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ‘‘ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ" ਜਾਂ "ਸਬਸਟੈਂਸ਼ਲ ਸਬੂਤ" ਇਸ ਤਰਕਸੰਗਤ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਤੱਥ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਨਿਸਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾ ਅਨੁਸਾਰ। ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਬਸਟੈਂਸ਼ਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਅਸੰਗਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾਤਮਕ ਸਬੂਤ (ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ) ਰਾਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ, ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੱਥ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਤਰਕਸੰਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 33]

4. ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਅਸਲ ਅਤੇ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਸਬੂਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਗਵਾਹ ਖੁਦ ਦੇਖਣ ਜਾਂ ਸੁਣਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਪਣੇ ਹੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਵਿਅੱਖਰਿਤ, ਸੰਪ੍ਰੇਸ਼ਿਤ, ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸਬੂਤ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗਵਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਆਇਆ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤੀਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਤੱਥ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਕ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਗਵਾਹ ਕਾਬਿਲੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਬਸਟੈਂਸ਼ਲ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 34]

5. ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਹੈ (ਨੂੰ ਇੰਫਰੈਂਸ਼ਿਅਲ ਬੀ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾਤਮਕ ਸਬੂਤ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਤੱਥ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤੱਥ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਧੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। [ਪੈਰਾ 35]

6. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 59 ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਤੱਥ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚੀ ਗਈ ਜੀਵਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ। ਬਹਿਰੇ ਅਤੇ ਗੂੰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 65 ਅਧੀਨ ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ, ਕੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੱਥ, ਜਿਵੇਂ ਇਰਾਦਾ, ਗਿਆਨ, ਚੰਗੀ ਭਾਵਨਾ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਜਾਂ ਬੁਰੀ ਇਛਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਗਵਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ, ਆਦਿ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 36, 37]

7. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 60 ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। "ਸਿੱਧੇ" ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਿਅੱਖਰਿਤ ਜਾਂ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਗਵਾਹ ਇਹ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਖੁਦ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਫੋਰੈਂਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤੀ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਧਾਰਣਾਤਮਕ ਸਬੂਤ (ਧਾਰਾ 3) ਵਜੋਂ ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ ਮੰਨਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦਾ ਤਰਕਸੰਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ''ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਕ ਢਿੱਲੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ "ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ" ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਉਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਬੂਤ ਰੋਕੇ ਜਾਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਨਤੀਜੇ ਆਏ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੁਰਮ ਦੇ ਸੂਚਨਾ ਕਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ, ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ, ਸਬ-ਵਰਗ ਹਨ - ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਬੂਤ। ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਉਹ ਮੌਖਿਕ ਖਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਖਾਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਖੁਦ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਚੀਜ਼ ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸਬੂਤ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਂ ਅਸਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਖਾਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀ ਇਕ ਨਕਲ ਜਾਂ ਅਸਲ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਾਡਲ ਹੈ। [ਪੈਰਾ 39, 40, 41]

8. ਧਾਰਾ 61 ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 67 ਤੋਂ 73 ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਜੋਂ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਉਚਿਤ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਜੋਂ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਧਾਰਾ 65 ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸਬੂਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਖੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਆਂ ਦੀ

ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿੱਚ, ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਥ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਾਫੀ ਕਾਰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਸਲ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। [ਪੈਰਾ 42]

9. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 62 ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ। ਜੇ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 63 ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਾ 63 ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਨ - (i) ਇਥੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨਾਂ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਾਪੀਆਂ; (ii) ਅਸਲ ਤੋਂ ਮਕੈਨਿਕਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਜੋ ਖੁਦ ਵਿੱਚ ਕਾਪੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਪੀਆਂ; (iii) ਅਸਲ ਤੋਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਅਸਲ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਪੀਆਂ; (iv) ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰੂਪ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; (v) ਕਿਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਖਾਤਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਖੁਦ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ। [ਪੈਰਾ 43]

10. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 64 ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਵੀ ਸਬੂਤ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਨਾਲ ਹੀ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਸਬੂਤ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਬੂਤ ਦੀ ਨਿਰਣਾਇਕਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਣਾਇਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ

ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਸਬੂਤ ਦੀ ਨਿਰਣਾਇਕਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਸਬੂਤ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਐਤਰਾਜ਼ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਐਤਰਾਜ਼ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੜਾਅ ਜਾਂ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਉੱਠਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। [ਪੈਰਾ 44]

11. ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਥ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖੰਡਿਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਅਧੀਨ, ਅਦਾਲਤ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਧਾਰਣਾ ਉਠਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਚਰਜ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਧਾਰਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਸਿਰਫ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਕੇਸ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ, ਨਾਮਤ: (i) ਤੱਥ ਦੀਆਂ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਧਾਰਣਾ; (ii) ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਧਾਰਣਾ (ਖੰਡਣਯੋਗ ਅਤੇ ਅਖੰਡਣਯੋਗ); ਅਤੇ (iii) ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਧਾਰਣਾਵਾਂ ਯਾਨੀ, ''ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਤੱਥ ਦੀਆਂ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਧਾਰਣਾਵਾਂ'' ਜਾਂ ''ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੱਥ ਦੀਆਂ ਧਾਰਣਾਵਾਂ''। ਸ਼ਬਦ ''ਮੇਅ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਅਤੇ ''ਸ਼ੈਲ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਤੱਥ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਅਨੁਮਾਨ ''ਮੇਅ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਨੁਮਾਨ ''ਸ਼ੈਲ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ''ਮੇਅ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਵੇਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਸ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕੇ ਪਰ ''ਸ਼ੈਲ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਬੂਤ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਜ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀ ਸਹੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ। ''ਸ਼ੈਲ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਧਾਰਾ 79, 80, 81, 83, 85, 89 ਅਤੇ 105 ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

12. ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਉਸ ਧਾਰਣਾ ਨਾਲ ਨਿਪਟਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵੈਂਟ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲਾ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਧਾਰਾ (1) ਅਤੇ ਉਪ-ਧਾਰਾ (2) ਵਿੱਚ ''ਸ਼ੈਲ ਬੀ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮਡ'' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਣਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਾਬਿਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਕਤ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਣਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਕਤ ਧਾਰਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹਾਲਤ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਣਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਰਾ ਕਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਕਤ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

113. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੱਥ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤੱਥ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4(1) ਜਾਂ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਹੋਵੇ, ਯਾਨੀ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹ ਰਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ, ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੋਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਰਕਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਬੋਝ ਉਸ ਤੋਂ ਹਲਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਉਠਾਈ ਗਈ ਧਾਰਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਸਮਝਦਾਰੀਪੂਰਣ ਅਤੇ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਹ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ

ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਲਟ ਸਾਬਿਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਾਰਣਾ ਨੂੰ 'ਸਬੂਤ' ਦੁਆਰਾ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਸੰਭਵ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਸਿਰਫ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਤੱਥ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸੰਭਵ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜਦ ਤੱਕ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਧਾਰਣਾ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਹੋਵੇਗਾ।

14. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਵਿੱਚ ''ਮੇਅ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਅਤੇ ''ਸ਼ੈਲ ਪਰਿਜ਼ਿਊਮ'' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ''ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ'' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਬੂਤ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੱਥ ਉਸ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਆਗਿਆ ਜਾਂ ਮੰਗੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਿਰਣਾਇਕ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਲਈ ਇਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੱਲ ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਪਰੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਬੂਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤ੍ਰਿਮ ਸਬੂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।[ਪੈਰਾ 52]

15. ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ''ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ'' ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਗਵਾਹਾਂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਲਈ, ''ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ'' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ''ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ'' ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਗਵਾਹਾਂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਣਾਇਕ ਅਤੇ ਧਾਰਣਾਤਮਕ। ''ਨਿਰਣਾਇਕ'' ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਸਬੂਤਾਂ ਵਾਲੇ ਤੱਥਾਂ—ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੈਂਡਮ ਅਤੇ ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੈਂਸ—ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੁਦਰਤੀ

ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ''ਧਾਰਣਾਤਮਕ'' ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਬੂਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਸਿਰਫ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡਿਗਰੀ ਦੀ ਸਮਝਾਈ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਭਿਯੋਗ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਜੰਜੀਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਸ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।[ਪੈਰਾ 53]

16. ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 13 (1)(ਸ) (i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਦੋਸ਼ੀ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵੈਂਟ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਭਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਭਿਯੋਗ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਨੂੰ ਤੱਥ ਵਜੋਂ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤੱਥ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ, ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਤੱਥ, ਅਰਥਾਤ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਵੀ ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।[ਪੈਰਾ 68]

17. ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੀ. ਜਯਰਾਜ ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ, ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਜਾਂ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਬੂਤ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ''ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ'' ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਕਾਰਨ ਉਪਲਬਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।

> ਸੁਬਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਸੋਨਵਾਨੇ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ (2002) 5 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 86 : (2002) 3 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 359; ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਏ ਆਈ ਆਰ 1956 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 476 : (1956) ਐਸ ਸੀ ਆਰ 182; ਸੀ.ਕੇ. ਦਾਮੋਦਰਨ ਨਾਇਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ (1997) 9 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 477 : (1997) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 107; ਬੀ. ਜਯਰਾਜ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2014) 13 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 55

(“ਬੀ. ਜਯਰਾਜ”) : (2014) 4 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 554; ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਬਨਾਮ ਡੀ. ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਫ ਪੁਲਿਸ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2015) 10 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 152; ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2001) 1 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 691 : (2000) 5 ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 584; ਏ. ਸੁਬੈਰ ਬਨਾਮ ਕੇਰਲ ਰਾਜ (2009) 6 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 587 : (2009) 9 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1058; ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਸੀ.ਪੀ. ਰਾਓ (2011) 6 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 450 : (2011) 6 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 864; ਸੁਰੇਸ਼ ਬੁਧਾਰਮਲ ਕਲਾਨੀ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (1998) 7 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 337 : (1998) 1 ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 608; ਹਜਾਰੀ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਰਾਜ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ) (1980) 2 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 390 : (1980) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1053; ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ (1982) 3 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 466 : (1983) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 569; ਕੇ. ਸ਼ਾਂਤੱਮਾ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ (2022) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 574; ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਰਾਮ ਆਸਰੇ (1990) ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਸੀ 12; ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ (2017) 8 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 136 : (2017) 8 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 109; ਐਮ. ਆਰ. ਪੁਰੁਸ਼ੋਤਮ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ (2015) 3 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 247; ਸੀ. ਐਮ. ਸ਼ਰਮਾ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2010) 15 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 1 : (2010) 13 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1105; ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਧਿਆਨੇਸ਼ਵਰ ਲਕਸ਼ਮਣ ਰਾਓ ਵਾਂਖੇਡੇ (2009) 15 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 200 : (2009) 11 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 513; ਸੁਕੁਮਾਰਨ ਬਨਾਮ ਕੇਰਲ ਰਾਜ (2015) 11 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 314; ਸੁਨਕੰਨਾ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2016) 1 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 713 : (2015) 12 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 882; ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (2000) 5 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 88 : (2000) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 579; ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਬਾਬੂ ਮੀਣਾ (2013) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 206; ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਰਾਜ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ) 1995 ਕਰਿਮਿਨਲ ਐਲ ਜੇ 1623 (ਦਿੱਲੀ); ਕੁਮਾਰ ਐਕਸਪੋਰਟਸ ਬਨਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਕਾਰਪੇਟਸ (2009) 2 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 513 : (2008) 17 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 572; ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਨਾਰਦਨ ਭਟ ਬਨਾਮ

ਡੱਟਾਤਰੇਅ ਜੀ ਹੇਗਡੇ (2008) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 54 : (2008) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 605; ਮਦਰਾਸ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਏ. ਵੈਦਿਆਨਾਥ ਅਇਅਰ ਏ ਆਈ ਆਰ 1958 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 61 : (1958) ਐਸ ਸੀ ਆਰ 580; ਧਨਵੰਤਰਾਈ ਬਲਵੰਤਰਾਈ ਦੇਸਾਈ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਏ ਆਈ ਆਰ 1964 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 575 : (1963) ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 485; ਨਵਨੀਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਬਨਾਮ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪੁਲਿਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਏ ਆਈ ਆਰ 2018 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 2027 : (2018) 6 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 749; ਸ਼ਰਦ ਬਿਰਧੀਚੰਦ ਸਰਦਾ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (1984) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 116 : (1985) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 88; ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ (2013) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 668 : (2013) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 458; ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਰਾਲਾਰਾਮ ਬਨਾਮ ਕਸਟੋਡੀਅਨ, ਇਵੈਕੂਈ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਬੰਬਈ ਏ ਆਈ ਆਰ 1961 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 1316; ਮਧੁਕਰ ਭਾਸਕਰਾਰਾਓ ਜੋਸ਼ੀ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (2000) 8 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 571 : (2000) 4 ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 475; ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਡਾ. ਅਨੁਪ ਕੁਮਾਰ ਸ੍ਰੀਵਾਸਤਵ (2017) 15 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 560 : (2017) 9 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 341; ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਵੀ. ਵਾਸੁਦੇਵਾ ਰਾਓ (2004) 9 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 319 : (2003) 5 ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 500; ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਪੀ. ਵੈਂਕਟੇਸ਼ਵਰਲੂ (2015) 7 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 283 : (2015) 6 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 262; ਸੇਲਵਾਰਾਜ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ (2015) 10 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 230 : (2015) 9 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 381; ਨਯਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਿਵੱਪਾ ਵਾਘਮਾਰੇ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (2015) 11 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 213 : (2015) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 171; ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੰਦ ਬਨਾਮ ਰਾਜ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ) (1979) 3 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 90 : (1979) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 330; ਸਤ ਪਾਲ ਬਨਾਮ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ (1976) 1 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 727 : (1976) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 11; ਸਵਤੰਤਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ (1997) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 14 : (1997) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 639; ਏ.ਬੀ. ਭਾਸਕਰ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਸੀਬੀਆਈ (2011) 10 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 259 : (2011) 12 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 718; ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ

ਬਨਾਮ ਸ਼ੰਭੂ ਦਯਾਲ (2006) 8 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 693 : (2006) 8 ਸਪਲੀ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 319 – ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਕੇਸ ਲਾਅ ਰੈਫਰੈਂਸ

(2002) 3 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 359 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 6
(1956) ਐਸ ਸੀ ਆਰ 182 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 6
(1997) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 107 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 8
(2014) 4 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 554 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 9
(2000) 5 ਸ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 834ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 9
(2009) 9 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1058ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 10(b)(iv)
(2011) 6 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 864ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 10(b)(iv)
(1998)1 ਸ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ608ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 10(c)(iii)
(1980) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1053ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 10(c)(v)
(1983) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 569 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 14(viii)
(2017) 8 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 109 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 15
(2010) 13 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 1105 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 15
(2009) 11 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 513 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 15
(2015) 12 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 882 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 15
(2000) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 579 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 23
(2008) 17 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 572 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 47
(2008) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 605 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 47
(1958) ਐਸ ਸੀ ਆਰ 580। ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 49
(1963) ਸ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 485 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 50
(2018) 6 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 749 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 53
(1985) 1 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 88 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੈਰਾ 55
(2013) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 458 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 55

(2000) 4 ਸ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 475 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 57
(2017) 9 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 341 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 58
(2003) 5 ਸ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ500 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 59(i)
(2015) 6 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 262 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 59(ii)
(2015) 9 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 381 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 59(iii)
(2015) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 171 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 61
(1979) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 330 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 62
(1976) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 11 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 66
(1997) 2 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 639 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 71
(2011) 12 ਐਸ ਸੀ ਆਰ 718 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 71
(2006) 8 ਸ. ਐਸ ਸੀ ਆਰ 319 ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਰਾ 71

ਫੌਜਦਾਰੀ ਐਪੀਲੇਟ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ: ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 1669 ਆਫ਼ 2009.

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਅਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 4 ਆਫ਼ 2007 ਦੇ ਮਿੱਤੀ 02.04.2009 ਦੇ ਖਿਲਾਫ।

ਨਾਲ

ਐਸ ਐਲ ਪੀ (ਫੋਜਦਾਰੀ) ਨੰਬਰ 6497 ਆਫ਼ 2020, ਐਸ ਐਲ ਪੀ (ਫੋਜਦਾਰੀ) ਨੰਬਰ 294 ਆਫ਼ 2022, ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 1779 ਅਤੇ 2136 ਆਫ਼ 2010, ਡਾਇਰੀ ਨੰਬਰ 27232 ਆਫ਼ 2019, ਐਸ ਐਲ ਪੀ (ਫੋਜਦਾਰੀ) ਨੰਬਰ 11339 ਆਫ਼ 2019, ਐਸ ਐਲ ਪੀ (ਫੋਜਦਾਰੀ) ਨੰਬਰ 3828 ਆਫ਼ 2020, ਐਸ ਐਲ ਪੀ (ਫੋਜਦਾਰੀ) ਨੰਬਰ 5905 ਆਫ਼ 2021, ਐਸ ਐਲ ਪੀ (ਫੋਜਦਾਰੀ) ਨੰਬਰ 6279 ਆਫ਼ 2020, ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 678 ਅਤੇ 1490 ਆਫ਼ 2021, ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਪੀਲ ਨੰਬਰ 1592 ਆਫ਼ 2022।

ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਐਸ਼ਵਰਿਆ ਭੱਟੀ, ਜਯੰਤ ਕੇ. ਸੂਦ, ਏਐਸਜੀ, ਸੌਰਭ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਏਏਜੀ, ਅਰਧੇਨੂਦਮੌਲੀ ਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਏ.ਜੀ., ਐਸ. ਨਾਗਮੁਥੁ, ਬਸਵਾ ਪ੍ਰਭੂ ਐਸ. ਪਾਟਿਲ, ਐਮ. ਕਰਪਾਗਾ ਵਿਨਾਯਗਮ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਕਿਰਨ

ਸੂਰੀ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸੋਨੀਆ ਮੱਥੁਰ, ਵਰਿਸ਼ਠ ਐਡਵੋਕੇਟਸ, ਸਤਿੰਦਰ ਐਸ. ਗੁਲਾਟੀ, ਰਾਜ ਕਿਸ਼ੋਰ ਚੌਧਰੀ, ਏ.ਐਸ. ਵੈਰਾਵਨ, ਆਰ. ਸੁਧਾਕਰਨ, ਜੀ.ਆਰ. ਵਿਕਾਸ, ਡੀ. ਸੁਬ੍ਰਹਮਣਿਆ ਭਾਨੂ, ਰੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਾਲਿਨੀ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਕਮਲਦੀਪ ਗੁਲਾਟੀ, ਐਮ. ਪੀ. ਪਾਰਥੀਬਨ, ਟੀ. ਹਰੀ ਹਰਾ ਸੁਧਾਨ, ਜੀ. ਮਣੀ ਪ੍ਰਭੂ, ਸੀ. ਸੰਤੋਸ਼, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਪੁਸ਼ਪੀਤਾ ਬਸਾਕ, ਗੀਤ ਅਹੂਜਾ, ਸਮਰੱਥ ਕਸ਼ਯਪ, ਅਨਿਰੁਧ ਸੰਗਾਨੇਰੀਆ, ਕੇ. ਵੀ. ਮੁਥੂ ਕੁਮਾਰ, ਨਿਤਿਨ ਕੁਮਾਰ, ਦੀਪਕ ਸ਼ਰਮਾ, ਸੀ. ਅਰਵਿੰਦ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਜੈਨ, ਪੁਨੀਤ ਜੈਨ, ਡਾਕਟਰ ਅਜੈ ਕੁਮਾਰ, ਕੌਸ਼ਲ ਯਾਦਵ, ਡਾਕਟਰ ਸੁਸ਼ੀਲ ਬਾਲਵਾੜਾ, ਰਾਮ ਕਿਸ਼ੋਰ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ, ਨੰਦ ਲਾਲ ਕੁਮਾਰ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਉਮੰਗ ਮੇਹਤਾ, ਹਰਸ਼ ਜੈਨ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਯਸ਼ੋਦਾ ਕਟਿਆਰ, ਸ਼ਫੀਕ ਅਹਿਮਦ, ਵਿਕਰਾਂਤ ਯਾਦਵ, ਅਰਜੁਨ ਰਘੁਵੰਸ਼ੀ, ਸੰਤੋਸ਼ ਕੁਮਾਰ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਵੇਤਾ ਯਾਦਵ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਾਲ, ਸਾਵਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ੁਕਲਾ, ਅਨਿਲ ਸ਼ਰਮਾ, ਰਾਏ ਅਬਰਾਹਮ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਰੀਨਾ ਰਾਏ, ਅਖਿਲ ਅਬਰਾਹਮ, ਯੋਪਿੰਦਰ ਲਾਲ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਪੂਰਵਾ, ਹਿਮਿੰਦਰ ਲਾਲ, ਰਾਘੇਂਥ ਬਸੰਤ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਲਿਜ਼ ਮੈਥਿਊ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਰੂਪਾਲੀ ਲਾਖੋਟੀਆ, ਅਜੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਬੀ. ਬਾਲਾਜੀ, ਮੱਲਿਕਾਰਜੁਨ ਐਸ. ਮਯਲਾਰ, ਬੰਮਾਪਪਾਨਾਵਰ ਕੇ. ਐਸ., ਹਰਿਬੰਸ਼ ਮਾਨਵ, ਅਸ਼ੋਕ ਬੰਨੀਦਿੰਨੀ, ਗਗਨ ਗੁਪਤਾ, ਅਨੰਤਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮਿਸ਼ਰਾ, ਦੀਪਕ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਅਨਿਲ ਐਸ. ਪੀ., ਨਿਖਿਲ ਡੀ. ਕਾਮਾਥ, ਪਵਨ ਆਰ. ਜਵਾਲੀ, ਸੁਨੀਲ ਐਮ. ਵੀ., ਵਿਨਾਯਕ ਕੁਲਕਰਣੀ, ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ ਨਾਰਾਇਣਾ, ਉਦੈ ਉਰਸ, ਪਰਨਮ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ਐਸ.ਜੇ. ਅਮਿਤ, ਸੈਯਦ ਅਹਮਦ ਨਕਵੀ, ਸੰਜੀਵ ਕੁਮਾਰ, ਡਾਕਟਰ ਸੁਮੰਤ ਭਾਰਦਵਾਜ, ਵੇਦਾਂਤ ਭਾਰਦਵਾਜ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਮ੍ਰਿਦੁਲਾ ਰੇਅ ਭਾਰਦਵਾਜ, ਮੈਸਰਜ਼ ਬੰਨੀਦਿੰਨੀ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਰੁਖਮਿਨੀ ਬੋਬਡੇ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸਨੀਧਾ ਮਹਿਰਾ, ਸੰਜੈ ਕੁਮਾਰ ਤਿਆਗੀ, ਅਦਿਤ ਖੋਰਾਨਾ, ਸ਼ੁਬਰਾਂਸ਼ੂ ਪਾਧੀ, ਉਦੈ ਖੰਨਾ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਮਨੀਸ਼ਾ ਛਾਵਾ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਕਨਿਕਾ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਿਵਿਕਾ ਮਹਿਰਾ, ਮਨਵੇਂਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਭਿਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਪੂਰਨਿਮਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਬੀ.ਐਲ.ਐਨ. ਸ਼ਿਵਾਨੀ, ਅਮਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਕਾਰਤਿਕ ਜਸਰਾ, ਰਣਦੀਪ ਸਚਦੇਵਾ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਰੇਆ ਜੈਨ, ਹਰੀਸ਼ ਨੱਡਾ, ਸ਼ਿਵਮ ਜਸਰਾ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮੱਕੜ, ਅਜੈ ਪਾਲ, ਹਰਸ਼ ਪਰਾਸ਼ਰ, ਨਿਸ਼ੇ ਰਾਜਨ ਸ਼ੌਂਕਰ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਅਨੂ ਕੇ. ਜੋਏ, ਅਲੀਮ ਅਨਵਰ, ਡਾਕਟਰ ਜੋਸਫ ਅਰਿਸਟੋਟਲ ਐਸ., ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਨੂਪੁਰ ਸ਼ਰਮਾ, ਸ਼ੋਭਿਤ ਭਾਰਦਵਾਜ, ਸੰਜੀਵ ਕੁਮਾਰ ਮਹਾਰਾ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਵੈਦੇਹੀ ਰਸਤੋਗੀ, ਅਭਿਨਵ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਸੰਨੀ ਚੌਧਰੀ, ਸੰਦੀਪ ਸ਼ਰਮਾ, ਸ਼ਿਵਾਂਗ ਰਾਵਤ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਿਕਾ ਜਲਾਨ, ਮਹਫੂਜ਼ ਏ.ਨਾਸਕੀ, ਪੋਲਾਂਕੀ ਗੌਥਮ, ਸ਼ੈਕ ਮੁਹੰਮਦ ਹਨੀਫ, ਟੀ. ਵਿਜਯ

ਭਾਸਕਰ ਰੈੱਡੀ, ਕੇ.ਵੀ. ਗਿਰੀਸ਼ ਚੌਧਰੀ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰੀ ਮੁਖਰਜੀ, ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਨਿਤੀ ਰਿਚਹਾਰੀਆ ਐਡਵੋਕੇਟਸ, ਹਾਜ਼ਰ ਧਿਰਾਂ ਲਈ।

ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜੱਜ ਨਾਗਰਾਥਨਾ ਵੱਲੋਂ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

27.08.2019 ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਾਲ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਜੋ ਸਵਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਉੱਚ ਤਾਕਤ ਦੀ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬੈਚ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਮਾਨਯੋਗ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜ ਜੱਜਾਂ ਵਾਲੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੁਖਾਲੇ ਹਵਾਲੇ ਲਈ, 27.08.2019 ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਾਲ ਰੈਫਰੈਂਸ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

"ਹੁੱਕਮ"

1. ਪ੍ਰੀਵੇਂਸ਼ਨ ਆਫ ਕਰਪਸ਼ਨ ਐਕਟ, 1988 ਸਬੰਧੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਦਰਭ, ਇਸ ਕੋਰਟ ਦੇ ਦੋ-ਜਜ ਦੀ ਬੈਂਚ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਆਰਡਰ ਮਿਤੀ 28.02.2019 ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਬਨਾਮ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਫ ਪੁਲਿਸ, ਸਟੇਟ ਆਫ ਆਂਧ੍ਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ, (2015) 10 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 152 ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੁਝ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰੀਵੈਂਸ਼ਨ ਆਫ ਕਰਪਸ਼ਨ ਐਕਟ, 1988 ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨਕ ਨਿਰਣਾ ਬਣਾਉਣਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਅਨੁਮਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
2. ਪਰ ਕੋਰਟ, ਆਰਡਰ ਦੀ ਮਿੱਤੀ 28.02.2019 ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ (1982) 3 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 466; ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਰਾਜ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ), (1980) 2 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 390; ਅਤੇ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘਾ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ

ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2001) 1 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 691, ਅਦਾਲਤ ਨੇ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ।

3. ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜੇਕਰ ਸਬੂਤ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ) ਨੂੰ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(2), ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਿਵਾਰਣ ਕਾਨੂੰਨ, 1988 ਦੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ।

"ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਜੇਕਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ/ਅਵੈਧ ਵਸੂਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਬੂਤ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਅਨੁਮਾਨੀ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੋਸ਼/ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਅਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਸ) ਨੂੰ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(2) ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਿਵਾਰਣ ਕਾਨੂੰਨ, 1988 ਦੇ ਤਹਿਤ ਜਨਤਕ ਨੌਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ?

4. ਮਾਨਯੋਗ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ।

5. ਅਸੀਂ ਨੋਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ-ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਨੇ, ਬੀ. ਜਯਾਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ, (2014) 13 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 55; ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਫ਼ ਪੁਲਿਸ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ, (2015) 10 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 152 ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤਿੰਨ-ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਦੇ ਨਿਰਣੇ, ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਵਿਰੁੱਧ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ, (2001) 1 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 691, ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ) ਨੂੰ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(2) ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਿਵਾਰਣ ਕਾਨੂੰਨ, 1988 ਦੇ ਤਹਿਤ ਜੁਰਮਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।

6. ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਜੋ ਫਰੇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਨਿਰਣੇ ਲਈ ਸਹੀ ਗਣਨਾ ਵਾਲੀ ਬੈਂਚ ਕੋਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਵਾਲ ਭੇਜਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਰਜਿਸਟਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਗਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਿਆਂਧੀਸ਼ ਅੱਗੇ ਉਚਿਤ ਹੁਕਮਾਂ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

2. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੋ ਮੁੱਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੋਕਥਾਮ ਐਕਟ, 1988 (ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਐਕਟ) ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 20 ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਣਾ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੈਕਸ਼ਨ 7, 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਸੈਕਸ਼ਨਾਂ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਕਮ ਦੀ ਸਿਰਫ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਰਾਮਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੈਕਸ਼ਨ 7, 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਯਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ, ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਾਂ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੌਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਬੰਧਤ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ।

ਐਕਟ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਾਵਾਂ

3. ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਐਕਟ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਵਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦਰਭਿਤ ਕਰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੈਕਸ਼ਨ 7, 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਤੇ 20 ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਸ਼ੋਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਿਤੀ ਸੀ, ਹੇਠਾਂ ਉਧ੍ਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:

> 7. **ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ:** ਜੋ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਕਸਾਉਣ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫਰਜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਵਿਭੇਦ ਦੇਣ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਸੇਵਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਦੇ ਨਾਲ ਦੰਡਨੀਯ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਸੱਤ ਸਾਲ ਤਕ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ: (ਉ) "ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ": ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਅਹੁਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਹੁਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਅ) "ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ": "ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ" ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਵਿੱਤੀ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਵਿੱਚ ਮੁਲਿਆਕਨਯੋਗ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਏ) "ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ": "ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਹ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਜੋ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

(ਸ) "ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਣ ਜਾਂ ਇਨਾਮ": ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਅਭਿਵਿਕਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(ਹ) ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਨਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪੈਸੇ ਜਾਂ

ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

xxx xxx xxx xxx

ਸੈਕਸ਼ਨ 13 – ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ:

(1) ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਕਰਦਾ ਹੈ,

(ਉ) .....

(ਅ) .....

(ਏ) .....

(ਸ) ਜੇਕਰ ਉਹ,—

(i) ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਾਂ

(ii) ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੁਰਪਯੋਗ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਾਂ

(iii) ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਹੁਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਨਤਕ ਹਿਤ ਦੇ;

ਵਿਆਖਿਆ: ਇਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ‘‘ਮਾਲੂਮ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਸਰੋਤ" ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਨਿਯਮਾਂ ਜਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹਨ, ਅਧੀਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

xxx xxx xxx xxx

ਸੈਕਸ਼ਨ 20 – ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਧਾਰਣਾ:

(1) ਜਿੱਥੇ, ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਜਾਂ ਸੈਕਸ਼ਨ 11 ਜਾਂ ਸਬ-ਸੈਕਸ਼ਨ (1) ਦੇ ਕਲਾਜ਼ (ਉ) ਜਾਂ ਕਲਾਜ਼ (ਅ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੰਡਨੀਯ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ

ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ (ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ) ਜਾਂ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼, ਜੋ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ, ਨੂੰ ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਵਿੱਚ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ, ਜੋ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ, ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੌਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਗੌਰ ਨਾਲ ਜੋ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਣੁਕੂਲ ਹੈ।

(2) ਜਿੱਥੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 12 ਜਾਂ ਸੈਕਸ਼ਨ 14 ਦੇ ਕਲਾਜ਼ (ਅ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੰਡਨੀਯ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ (ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ) ਜਾਂ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼, ਜੋ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ, ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਿਤੀ ਜਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਵਿੱਚ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ, ਜੋ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ, ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੌਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਗੌਰ ਨਾਲ ਜੋ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਣੁਕੂਲ ਹੈ।

(3) ਸਬ-ਸੈਕਸ਼ਨ (1) ਅਤੇ (2) ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਦਾਲਤ ਉਲੇਖ ਕੀਤੀ ਗਈ ਧਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦੀ, ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਉਕਤ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੱਢੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

4. ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਹਨ: (i) ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ;

(ii) ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ;

(iii) ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ;

(iv) ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ;

(v) ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸਬਬ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ।

5. ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਯਾਨੀ:

(i) ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ;

(ii) ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੁਰਪਯੋਗ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਨਤਕ ਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(iii) ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

(iv) ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

(vi) ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਧਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(vii) ਇਸ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(viii) ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਅਭਿਵਿਕਤੀਆਂ ਯਾਨੀ "ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਜਾਂ "ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

6. ਸੁਭਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਸੋਨਵਨੇ ਬਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ (2002) 5 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 86 (“ਸੁਭਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਸੋਨਵਨੇ") ਵਿੱਚ, ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ ਪੈਸੇ

ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਸ) ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਉ) ਅਤੇ (ਅ) ਵਿੱਚ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ "ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਜਾਂ "ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਸੈਕਸ਼ਨ 13 ਦੇ ਸਬ-ਸੈਕਸ਼ਨ (1)(ਸ) ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾਪਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ "ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਸ਼ਬਦ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ "ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਉਪ-ਕਲਾਜ਼ (i), (ii) ਅਤੇ (iii) ਵਿੱਚ, ''ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ" ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਸਬੂਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੁਰਪਯੋਗ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਨਤਕ ਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਏ ਆਈ ਆਰ 1956 ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 476 (''ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ") ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਸੈਕਸ਼ਨ 13(1)(ਉ) ਅਤੇ (ਅ) ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ:

> ''ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੁਰਪਯੋਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਬਗੈਰ ਹੋਵੇ।"

7. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 20 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧਾਰਨਾ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਜਾਂ 11 ਜਾਂ ਸਬ-ਸੈਕਸ਼ਨ (1) ਦੇ ਕਲਾਜ਼ (ਉ) ਅਤੇ (ਅ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੰਡਨੀਯ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸਬ-ਸੈਕਸ਼ਨ (1) ਦੇ ਕਲਾਜ਼ (ਸ) ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

8. ਸੀ. ਕੇ. ਦਮੋਦਰਨ ਨਾਇਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ (1997) 9 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 477 (''ਸੀ. ਕੇ. ਦਮੋਦਰਨ ਨਾਇਰ") ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੋਕਥਾਮ ਐਕਟ, 1947 ('1947 ਐਕਟ' ਸਹੂਲਤ ਲਈ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੀ। ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 7 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਸੀਕਿਊਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ:

(i) ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ;

(ii) ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਅਤੇ

(iii) ਸੁਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ''ਸਵੀਕਾਰਨਾ'' 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ''ਸਵੀਕਾਰਨਾ'' ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ''ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਵਾਲੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ'' ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਅ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਿਨਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ। ਜੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ, ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਆਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ, ਉਹ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਾਭ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਲਾਭ ਲੈਂਦਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ''ਸਵੀਕਾਰਨਾ'' ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ, ਇਸਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਦੇ ''ਸਵੀਕਾਰਨਾ'' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ, ਜਦੋਂ ਗੱਲ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 5(1)(ਸ) ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਧਾਰਾ 5(2) ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਾ ਹੇਠ, ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਦੁਰਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਬਿਨਾਂ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4(1) ਹੇਠ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਨੁਮਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਧਾਰਾ 5(1)(ਉ) ਅਤੇ (ਅ) ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਧਾਰਾ 5(1)(ਏ), (ਸ) ਜਾਂ (ਹ) ਦੇ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ''ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ'' ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਬੇਨਤੀ ਜਾਂ ਯਤਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗ ਜਾਂ ਬੇਨਤੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਧਾਰਾ 5(1)(ਸ) ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ, ਵਿਲੱਖਣ ਕੀਤਿਆਂ ਧਾਰਾ 161 ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ ਸੰਹਿਤਾ (ਜਿਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਕੇ 'IPC' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਤੋਂ, ਜੋ ਕਿ ''ਸਵੀਕਾਰਨਾ'' ਜਾਂ ''ਪ੍ਰਾਪਤੀ'' ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤਿੰਨ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼

9. ਹਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਤੇ, ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਿੰਨ

ਜਜਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੈਂਚਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2014) 13 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 55 (''ਬੀ. ਜੈਰਾਜ"); ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ ਬਨਾਮ ਡੀ. ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਫ਼ ਪੋਲਿਸ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2015) 10 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 152 (''ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ") ਦੇ ਨਾਲ ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2001) 1 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 691 (''ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ") ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਵ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਾਰੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(2) ਦੇ ਨਾਲ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਬੂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਬਾਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਾਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੀ ਦੋਸ਼ੀਪੁਣਾ/ਦੋਸ਼ ਦੀ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਨਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੇਠ ਹੈ।

ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ

10. ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ।

(ੳ) ਬੀ. ਜੈਰਾਜ

(i) ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਉਥੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ 250 ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਫੀਸ ਵਜੋਂ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੂੰ "ਵਿਰੋਧੀ" ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੇ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਰਕਮ ਸੌਂਪਣ

ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਗਏ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਮੰਗ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ (ਨਮੂਨਾ ਪੀ–11) ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਮੰਗ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨੋਟਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ਸਿਰਫ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਕਮ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ, ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ, ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਦ ਦਾ ਨਜਾਇਜ਼ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(ii) ਇਹ ਵੀ ਨਜਰ ਆਇਆ ਕਿ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਵੀ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਸਿਰਫ ਤਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇਕਰ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਲਈ ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਕ ਅਨਿਵਾਰਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਸਥਿਤ ਸਨ। ਨਤੀਜਤਨ, ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(ਅ) **ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ**

(i) ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ 13 (1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(2) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਨੇ ਸੱਤ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਇਸ

ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਉਹ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਆਫ਼ ਪੋਲੀਸ, ਐਂਟੀ-ਕਰਪਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਕੁਰਨੂਲ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ।

(ii) ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਨੋਟਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਅਤੇ ਬਰਾਮਦਗੀ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13 (1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇੱਕ ਅਨਿਵਾਰਤਾ ਜਾਂ ਅਤਿ-ਜਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਇੱਕ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਿਰਫ ਤਦੋਂ ਹੀ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੋਵੇ। ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਫੇਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਕਮ ਦੀ ਸਿਰਫ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਬਰਾਮਦਗੀ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ, ਸਵੈ-ਪਰਮਾਣਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਯਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਨਜਰ ਆਇਆ ਕਿ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

(iii) ਇਹ ਵੀ ਨਜਰ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਟੱਚਸਟੋਨ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਚਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ

ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਧਾਰਾ 13(2) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।

(iv) ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਾਂਚ "ਏ. ਸੁਬੈਰ ਬਨਾਮ ਕੇਰਲ ਰਾਜ (2009) 6 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 587 ("ਏ. ਸਬੈਰ") ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਸੀ.ਪੀ. ਰਾਓ (2011) 6 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 450 ("ਸੀ.ਪੀ. ਰਾਓ")। ਪਹਿਲੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਨੂੰ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਮੰਗ ਅਤੇ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਲਾਭ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਹੀ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਦੋਸ਼ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ। ਸੀ.ਪੀ. ਰਾਓ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦੋ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਹੈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਬਰਾਮਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਰਕਮ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ, ਸਜ਼ਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ।

(v) ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਜਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਥੀ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਫੈਸਲੇ ਤਿੰਨ ਜਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਦੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਹੈ।

(ਏ) **ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ**

(i) ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕੇ.ਟੀ. ਥਾਮਸ, ਜੱਜ ਨੇ ਬੈਂਚ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਕੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਤੱਥਕ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਟਿਕਾਇਆ

ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਜਰ ਆਇਆ ਕਿ ਤੱਥਕ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਵੱਖਰੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਨਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਠਾਇਆ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਨਜਰ ਆਇਆ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ, ਅਦਾਲਤ "ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਕਰੇਗੀ" ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਦੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਜਾਂ ਮਸਲੇ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਅਨੁਮਾਨੀ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਨੁਮਾਨ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਲਪਿਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਕਲਪਨਾ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ii) ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਖ਼ਾਸ ਜੱਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ, ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਦੋ ਗਵਾਹਾਂ, ਯਾਨੀ PW-1 ਅਤੇ PW-2 ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ "ਵਿਰੋਧੀ" ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨੋਟ ਜਬਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਪੱਖ ਦੇ ਦੋ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਟ੍ਰਾਇਲ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੋਨੋਂ ਨੇ ਪੱਖ ਦੇ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਨੀਯ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਪਾਇਆ ਕਿ PW–1 ਅਤੇ PW–2 ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਬਿਆਨਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਅਗੇ CrPC ਦੀ ਧਾਰਾ 164 ਦੇ ਤਹਿਤ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਬਿਆਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ।

(iii) ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ "ਅਨੁਮਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਅਤੇ "ਅਨੁਮਾਨ ਕਰੇਗਾ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ

ਕਿਹਾ ਕਿ "ਸਬੂਤ" ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਸਬੂਤ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨ ਉਹ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਸਾਬਤ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨੀ ਤਰਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਨ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੇਗੀ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਅੰਤਿਮ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੇਹਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਬੂਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨ ਸਬੂਤ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਤੱਥ ਜਾਂ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ, ਅਦਾਲਤ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ ਜਦ ਤੱਕ ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ, ਅਦਾਲਤ ਇੱਕ ਤੱਥਕ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਖੰਡਿਤ, ਖੰਡਿਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਖੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਦਾਲਤ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨੋਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੁਰੇਸ਼ ਬੁਧਰਮਲ ਕਲਾਨੀ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (1998) 7 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 337 (''ਸੁਰੇਸ਼ ਬੁਧਰਮਲ ਕਲਾਨੀ") ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਸਿਰਫ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਸੰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਤਰਕਸੰਗਤ ਤਰਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ, ਨਾ ਕਿ ਹੋਰ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਤੋਂ।

(iv) ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਤੱਥਾਂ ਤੇ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੱਥਕ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਖੁਦ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ।

(v) ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਰਾਜ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ) (1980) 2 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 390 (“ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ") ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਨੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ 1947 ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 (ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20) ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੋਈ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਲਈ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ, ਓ. ਚਿਨਨੱਪਾ ਰੇੱਡੀ, ਜੱਜ ਨੇ ਅਗਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਅਦਾਲਤ ਅਮੂਮਨ ਕੁਦਰਤੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੱਥ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਨੋਟ PW-3 ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੇ ਸਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, 1947 ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4(1) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਨੁਮਾਨ ਤੁਰੰਤ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨਯੋਗ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮੱਗਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(vi) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚ ਦੇ ਤਰਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ। ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ

ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਮੰਗ ਦਾ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਇਹ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਕਤ ਰਿਸ਼ਵਤ "ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਇਨਾਮ" ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ।

(vii) ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਪੀਲਕਰਤਾ ਨੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਅਦਾਲਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚੇ ਕਿ ਇਹ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸਰਕਾਰੀ ਫਰਜ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਕਿ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਵਲੋਂ ਪਰਖੇ ਗਏ ਦੋ ਗਵਾਹ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ।

11. ਕੇਸ ਜੋ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਉੱਠਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਦਾ ਕੇਸ (1982) 3 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 466 (''ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ") ਹੈ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਫਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੇਸ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਬੂਤ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦਾ ਐਂਟੀ-ਕਰੱਪਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ, ਉਸਦਾ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਲ ਬਿਛਾਉਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਟੀਮ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤ ਸੀ।

12. ਉਪਰੋਕਤ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਆਮ ਧਾਗਾ ਜੋ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਬੀ. ਜੈਯਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਾਸੀਕਿਊਸ਼ਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ; ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਸੱਤ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦਕਿ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗ ਰਾਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਸੀਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਗਵਾਹ ਨੇ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਮੋੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਬੀ. ਜੈਯਰਾਜ ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦਕਿ ਐਮ.

ਨਰਸਿੰਗ ਰਾਵ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗਵਾਹਾਂ ਨੂੰ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਤੱਥਾਂ ਤੇ, ਇਹ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋ ਪ੍ਰਾਸੀਕਿਊਸ਼ਨ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਹੋਸਟਾਈਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦੇ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਤੀਜਤਨ, ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਵੱਡੀ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ:

13. ਅਸੀਂ ਅਪੀਲਕਰਤਾਵਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆਪ੍ਰਾਪਤ ਵਰਿਸ਼ਠ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਪ੍ਰਾਪਤ ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਜਵਾਬਦੇਹਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆਪ੍ਰਾਪਤ ASG ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ।

14. ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ.ਨਾਗਾਮੁਥੁ, ਸਿੱਖਿਆਪ੍ਰਾਪਤ ਵਰਿਸ਼ਠ ਵਕੀਲ ਨੇ, ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ:

(i) ਕਿ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫਰੇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਫਰੇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਧਾਰਾਵਾਂ 7, 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ, ਜੇ ਉਸਦੇ ਸਬੂਤ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਕਤ ਗਵਾਹ ਦੇ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਉਕਤ ਦੋ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਕੀ ਉਕਤ ਦੋ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਘਰ ਲਿਆਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ

ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7, 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਤੇ 20 ਤੇ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਐਕਟ ਦੀ ਸੋਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। "ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ" ਜਾਂ "ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ" ਜਾਂ "ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ" ਜਾਂ "ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ" ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(ii) ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਸਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਉਠਾਉਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚਾਲੇ ਫਰਕ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰਪੂਰਵਕ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ, ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਗ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(iii) ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗੀ ਗਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਮੰਗ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦਾ ਕੰਮ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ

ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਬੀ. ਜੈਯਾਰਾਜ; ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ; ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ; ਸੀ.ਕੇ. ਦਾਮੋਦਰਨ ਨਾਇਰ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(iv) ਇਸ ਲਈ, ਜੇ ਇੱਕ ਮੰਗ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ "ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ" ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(v) ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਮੰਗ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਤੱਥ ਵਜੋਂ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ ਮੰਗ ਹੀ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਪਰ ਜੇ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਹੈ।

(vi) ਹੋਰ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ (i) ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ; (ii) ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ; (iii) ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ; ਅਤੇ (iv) ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਲੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 59 ਅਤੇ 60 ਅਧੀਨ ਹਨ। ਹੋਰ, ਜੇਕਰ ਮੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬੂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੋ

ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਦੇ ਤੱਥ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਗਵਾਹ ਦੀ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਈਮੇਲ, ਪੱਤਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਕਤ ਤੱਥ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਜਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(vii) ਸ਼੍ਰੀ ਨਾਗਾਮੁਥੁ, ਸਿੱਖਿਆਪ੍ਰਾਪਤ ਵਰਿਸ਼ਠ ਵਕੀਲ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਧਾਰਾ 7 ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ‘‘ਮੋਟਿਵ ਜਾਂ ਇਨਾਮ’’ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਇੱਕ ਸੀਮਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਉਕਤ ਅਨੁਮਾਨ ਸਿਰਫ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਾਇਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੇ ਹੀ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(viii) ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਉਠਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਇਹ ਤਰਕ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਜਾਲ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੇ

ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਉਲਟਾਵ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਇਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਗੰਦੇ ਨੋਟਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇਕੇ ਖਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਇੱਕ ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਹੈ। ਪਰ, ਮੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੰਗ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਇਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥ ਇਹ ਨਿਸਚਿਤ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਮੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬੀ. ਜਯਾਰਾਜ ਅਤੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਹਾਲੀਆ ਫੈਸਲੇ ਕੇ. ਸ਼ੰਥਾਮਾ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕਾ ਰਾਜ (2022) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 574 (“ਕੇ. ਸ਼ੰਥਾਮਾ”) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(ix) ਅਗਲਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ, ਸ਼ਬਦ "ਸਵੀਕਾਰਤਾ" ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ "ਪ੍ਰਾਪਤੀ" ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਧਾਰਾ 7 ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ, ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਗਦਿਆਂ ਇਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(x) ਇਸ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜਾਂ ਕੀਮਤੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਦ ਤੱਕ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੋਂ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਗਦਿਆਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤੱਥ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਕਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਜਾਂ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਬਣ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤੱਥ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੂਜੇ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਉਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦਾ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਾਰਾ 20 ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਇਕ ਕੰਮ ਦਾ ਇਨਾਮ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸਾਬਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(xi) ਸ੍ਰੀ ਨਾਗਮੁਥੁ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜੇਕਰ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਅਧੀਨ ''ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਇਨਾਮ'' ਦਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ। ਪਰ, ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਧਾਰਾ 20 ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਮਨੋਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵਜੋਂ ''ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਇਨਾਮ'' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਚੂੰਕਿ, ਇਹ ਤੱਥ ਸਿੱਧੀ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ

ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 20 ਨੂੰ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ "ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਇਨਾਮ" ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਅਜਿਹਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਵੀ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(xii) ਸੰਵਿਧਾਨ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਅਸਲ ਸਵਾਲ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਸ੍ਰੀ ਨਾਗਮੁਥੁ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੰਗ ਦਾ ਤੱਥ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਉਠ ਸਕਦਾ। ਹੋਰ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗਵਾਹ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਵਾਹ ਉਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਨਾ ਹੋਵੇ।

(xiii) ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਅਸਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ-ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸਬੂਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨੇ ਅਸਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜਾਇਦਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੀ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਫ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ

ਲਈ, ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ; ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੀ ਮੰਗ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(xiv) ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ) ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਦੀ ਗੈਰ-ਲਾਗੂਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ।

(xv) ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਸ੍ਰੀ ਨਾਗਮੁਥੁ ਅਨੁਸਾਰ, ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹੋਰ, ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੰਗ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿ ਸਾਬਿਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾਅ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵੱਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੀ. ਸਤਯਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਫ ਚਾਲ ਚਲਣ ਦੇ ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਨੇ ‘‘ਹੋਸਟਾਈਲ’’ ਰਵੱਈਆ ਅਪਨਾਇਆ ਅਤੇ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਿੱਧ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਦੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟ ਬਰਾਮਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੀ

ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਧਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

(xvi) ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵੂਲਮਿੰਗਟਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਬੂਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਕਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਹੀ ਉਠਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਅਨੁਸਾਰ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਖਾਰਜ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਬਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਗਮੁਥੁ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

15. ਸ੍ਰੀ ਐਮ. ਕਰਪਗਾ ਵਿਨਾਯਗਮ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਭਿਯੋਜਨ ਵੱਲੋਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੀ ਮੰਗ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਜਾਂ ਗੰਦੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਨਾਲ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਭਿਯੋਜਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗੰਦੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਸਬਸਿਕੁਐਂਟ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਬਰਾਮਦਗੀ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਸੂਬਾ ਯੂ.ਪੀ. ਬਨਾਮ ਰਾਮ ਅਸਰੇ 1990 ਸੁਪੀ. ਐਸਸੀਸੀ 12 (''ਰਾਮ ਅਸਰੇ"); ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ; (2017) 8 ਐਸਸੀਸੀ 136 (''ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ"); ਐਮ.ਆਰ. ਪੁਰੁਸ਼ੋਤਮ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ (2015) 3 ਐਸਸੀਸੀ 247 (''ਐਮ.ਆਰ. ਪੁਰੁਸ਼ੋਤਮ"); ਸੀ.ਐਮ. ਸ਼ਰਮਾ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2010) 15 ਐਸਸੀਸੀ 1 (''ਸੀ.ਐਮ. ਸ਼ਰਮਾ"); ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਧਿਆਨੇਸ਼ਵਰ ਲਕਸ਼ਮਣ ਰਾਓ ਵਾਂਖੇਡੇ (2009) 15 ਐਸਸੀਸੀ 200 (''ਧਿਆਨੇਸ਼ਵਰ ਲਕਸ਼ਮਣ

ਰਾਓ"); ਸੁਕੁਮਾਰਨ ਬਨਾਮ ਕੇਰਲਾ ਰਾਜ (2015) 11 ਐਸਸੀਸੀ 314 (''ਸੁਕੁਮਾਰਨ") ਅਤੇ ਸੁਨਕੰਨਾ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ (2016) 1 ਐਸਸੀਸੀ 713 (''ਸੁਨਕੰਨਾ") ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ।

16. ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਕੀਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਘੇਂਥ ਬਸੰਤ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੀ. ਸਤਯਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੰਗ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿ ਅਭਿਯੋਜਨ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

17. ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੀ. ਸਤਯਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਲਤ ਮਾਨਤਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7, 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਮਾਮਲਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ ਸਿੱਧ ਸਬੂਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਬੈਂਚ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਵੱਡੀ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਬੀ. ਜਯਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ''ਹੋਸਟਾਈਲ'' ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਭਿਯੋਜਨ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਭਿਯੋਜਨ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਿਹਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਕੇਵਲ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

18. ਸ੍ਰੀ ਬਸੰਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਨੇ ''ਹੋਸਟਾਈਲ'' ਰਵੱਈਆ ਅਪਨਾਇਆ। ਪਰ, ਅਭਿਯੋਜਨ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਧ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਅਭਿਯੋਜਨ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਾਕੀ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਇਸ ਸਬਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਿਮਨ ਅਵਲੋਕਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ:

> ''ਪਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹਨ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੱਥਿਕ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪੀਲਕਾਰੀ ਨੇ ਕਰੰਸੀ ਨੋਟ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।"

19. ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਭਿਯੋਜਨ ਨੇ ਮਾਮਲਾ ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਬੀ. ਜਯਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਭਿਯੋਜਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੀ. ਜਯਰਾਜ ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਯਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਹੈ।

20. ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਤਦ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਤੱਥ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਟ੍ਰੈਪ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਭਿਯੋਜਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੰਗ ਦਾ ਤੱਥ ਸਿੱਧ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਜਨਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

21. ਸ੍ਰੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਜੈਨ, ਸੀਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਧਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਮੰਗਣਾ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 13(1)(ਸ) ਅਧੀਨ ਦੋਸ਼ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਘਟਕ ਜਾਂ ਸਿਨੇ ਕੁਆ ਨਾਨ ਹੈ। ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤਾਂ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਧਾਰਾਵਾਂ 7, 11 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(1)(ਉ) ਅਤੇ (ਅ) ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਗ ਸ਼ਬਦ ''ਪ੍ਰਾਪਤੀ'' ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ''ਸਵੀਕਾਰਤਾ'' ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ, ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ 20, 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧ ਵੀ ਆਈਪੀਸੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 161 ਅਤੇ 165 ਏ ਅਧੀਨ ਕਵਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਨੇ ਆਈਪੀਸੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 161 ਅਤੇ 165 ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ। ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 31 ਨਾਲ ਧਾਰਾਵਾਂ 161 ਤੋਂ 165 (ਉ) ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 11 ਅਧੀਨ ਕਵਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਐਕਟ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਕੋਡ ਹੈ।

22. ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਹੋਰ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੌਜਦਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਧੀਨ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਬੇਕਸੂਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ, ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੰਗ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੇ ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਬੂਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਐਮ. ਨਰਸਿੰਘ ਰਾਓ ਦੀ ਪੈਰਾ 18 ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ ਗਈ।

23. ਸੁਸ਼੍ਰੀ ਐਸ਼ਵਰਿਆ ਭੱਟੀ, ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਐਸਜੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਐਕਟ ਉੱਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖੋਹਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (2000) 5 ਐਸਸੀਸੀ 88 (“ਰਾਮ ਸਿੰਘ") ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕੇ ਕਿ ਐਕਟ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਐਕਟ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਦੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਐਕਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧੀਨ ਮਾਮਲੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨੇ ਹੋਣ। ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਜਾਂ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਬਣਨ ਜਾਂ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ "ਹੋਸਟਾਈਲ" ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗਵਾਹੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

24. ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਐਸਜੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਬੀ. ਜਯਰਾਜ ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਯਨਾਰਾਇਣ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵੀ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

25. ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਐਸਜੀ ਸ੍ਰੀ ਜੇ.ਕੇ. ਸੂਦ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬੈਂਚ ਅੱਗੇ ਮੁੱਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 7, 13(1)(ਸ) ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਧਾਰਾ 13(2) ਨਾਲ ਉਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅਜਿਹੇ ਸਬੂਤਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ। ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਰਤ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੈਦਾ ਜਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਅਨੁਮਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਜ਼ੰਪਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਇੱਕ ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰੀਜ਼ੰਪਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਕਸਰਤ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ, ਪਬਲਿਕ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਆਮ ਕੋਰਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ। ਇਹ ਵਿਵੇਕ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ ਜਦ ਤੱਕ ਇਹ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਖਾਰਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਤੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਜਾਂ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਅਦਾਲਤ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਨੁਮਾਨ ਕੇਵਲ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਹੋਰ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸੰਭਵ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ। ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 (1) ਹੇਠ। ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਅਧੀਨ, ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕੋਈ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਬੂਤ ਸਿਰਫ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੋ ਇਕ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਆਧਾਰ ਹੈ।

26. ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਐਸਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਪ੍ਰਾਪਤ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿਸੇ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ "ਸਵੀਕਾਰ" ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਸਹਿਮਤ ਮਨ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਹਿਮਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਿਨਾਂ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਵ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੋਂ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰਿਕ ਪਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈਂਦਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਈਪੀਸੀ ਦੀ ਧਾਰਾ 161 ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ "ਸਵੀਕਾਰਤਾ" ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ।

27. ਡਾਕਟਰ ਜੋਸਫ਼ ਅਰਿਸਟੋਟਲ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਬਣ ਜਾਣਾ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਦੋਸ਼ੀ-ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਰ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸਟੇਟ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਗ ਦੀ ਦੋਸ਼ੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਟੇਟ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਕੁਆਲਿਟੀ ਮੰਗ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਟ੍ਰੈਪ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੀ ਤੱਥ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਮੰਗ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ। ਇਸ ਲਈ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਟੇਟ ਦਾ ਕੇਸ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਮੰਗ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਲਈ ਆਧਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਸਵਾਲ:

28. ਉਪਰੋਕਤ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵੱਡੀ ਬੈਂਚ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫਰੇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਵਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

> ‘‘1) ਕੀ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ/ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ,

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਐਕਟ, 1988 ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(1)(ਡੀ) ਨੂੰ ਧਾਰਾ 13(2) ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਟੇਟ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਪਨ/ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਖਿੱਚਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?''

ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ, ਇਹ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼, ਅਨੁਮਾਨ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਕੇਸਾਂ ਅਤੇ ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਣਾ।

ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਾਵਾਂ - ਇੱਕ ਚਰਚਾ:

29. ਚੂੰਕਿ ਇਸ ਕੇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਿਆਨ ਮੰਗ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਤੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ/ਜਾਂ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 13(1)(ਡੀ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 3, 4, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65 ਅਤੇ 154 ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

30. ਰੈਸ ਗੇਸਟਾਈ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਤੱਥ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਭਾਵ ਇਰਾਦਾ ਜਾਂ ਐਨੀਮਸ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੱਥ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੰਡਮ ਭਾਵ, ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਜੋ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੰਸ, ਭਾਵ, ਸਬੂਤੀ ਤੱਥ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਤੁਰੰਤ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ''ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ" ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਮੁੱਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜਾਂ ਜੋ ਜਾਂਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। (ਸੈਕਸ਼ਨ 3 ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ)।

31. ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਬੂਤ ਇੱਕ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਕਦੇ ਕਦੇ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ ਉਹ ਸਬੂਤੀ ਤੱਥ ਹਨ ਜੋ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

32. ਫੌਜਦਾਰੀ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਉਸ ਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਅਰੋਪ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਾਰੰਟ ਜਾਂ ਸੰਮਨ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ

ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੂਫ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਉਹ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸੱਚ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਨਵਿੰਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸਬੂਤ ਲਫਜ਼ ਸਿਰਫ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮੱਗਰੀ ਵਸਤੂਆਂ, ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਨਿਆਇਕ ਨੋਟਿਸ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਵੀਕਾਰ, ਸਥਾਨਕ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਆਰੋਪੀ ਨੂੰ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਜਾਂ ਜੱਜ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਤੱਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕ੍ਰਿਮੀਨਲ ਪ੍ਰੋਸੀਜ਼ਰ ਕੋਡ (ਸੀਆਰਪੀਸੀ) ਦੀ ਧਾਰਾ 313 ਅਧੀਨ ਹਨ।

33. ਹੋਰ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲਾਅ ਆਫ਼ ਐਵੀਡੈਂਸ,20ਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਵਾਲਿਊਮ 1 ਅਨੁਸਾਰ, ‘‘ਸਿੱਧਾ" ਜਾਂ "ਮੂਲ" ਸਬੂਤ ਉਹ ਸਬੂਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਅਸਲ ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਂ ਗਵਾਹੀ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਯੋਗ ਐਲਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ‘‘ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ" ਜਾਂ "ਮੌਜੂਦਾ ਸਬੂਤ" ਇਹ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਤੱਥ ਹੈ, ਭਾਵ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ। ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਮੌਜੂਦਾ ਸਬੂਤਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਅਸੰਗਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨੀ ਸਬੂਤ (ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ) ਦੁਆਰਾ, ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ, ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

34. ਫਿਰ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਮੂਲ ਅਤੇ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਸਬੂਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਨੇ ਖੁਦ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅਪਣੀਆਂ ਹੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ। ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਰਾਸਤੀ, ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ, ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਸਿਰਫ ਉਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਨਿਰੀਖਣ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਤੀਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਤੱਥ ਬਾਰੇ

ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਇੱਕ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਗਵਾਹੀ ਕਾਬਲੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਬਲੇ ਕਬੂਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ।

35. ਉਹ ਸਬੂਤ ਜੋ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਕ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਹੈ (ਜਿਸਨੂੰ ਅਨੁਮਾਨੀ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨੀ ਸਬੂਤ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੱਥ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਵਾਦਕ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਉਸੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਹੋਰ, ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੁਆਰਾ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਮੁੱਖ ਜਾਂਚ, ਕ੍ਰੌਸ-ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਮੁੜ-ਜਾਂਚ।

36. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 59 ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਤੱਥ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਜਾਂ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜੀਵਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ। ਗੂੰਗੇ ਅਤੇ ਬਹਿਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸਾਈਨ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹਨ, ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

37. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 65 ਅਧੀਨ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੋਈ ਮਨੋਦਸ਼ਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਰਾਦਾ, ਜਾਣਕਾਰੀ, ਚੰਗੀ ਨੀਅਤ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ, ਜਾਂ ਵੈਰ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਗਵਾਹੀ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 8 ਅਤੇ 14)।

38. ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਬਾਬੂ ਮੀਨਾ (2013) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 206 (“ਬਾਬੂ ਮੀਨਾ”) ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:-(i) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ; (ii)

ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਰੋਸੇਯੋਗ, ਅਤੇ; (iii) ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗਵਾਹ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਗਵਾਹੀ ਤੇ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗਵਾਹ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਇੱਕਲੇ ਸਬੂਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਬਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

39. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 60 ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ "ਸਿੱਧਾ" ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਜਾਂ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਉਹ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਖੁਦ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਬਲੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਫੋਰੈਂਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨੀ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨੀ ਸਬੂਤ (ਧਾਰਾ 3) ਵਜੋਂ ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ‘‘ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ" ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਢਿੱਲੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਦੇ ਕਦੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

40. ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਅਧੀਨ "ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ" ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਰ, ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਸਬੂਤ ਉਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਬਲੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕੁਝ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਨਤੀਜੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਬੂਤ।

41. ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ, ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵੀ ਉਪ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ – ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ। ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਇੱਕ ਮੌਖਿਕ ਵੇਰਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੂਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਭਾਵ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਉਹ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੂਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਮੂਲ ਚੀਜ਼ ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਂ ਮੂਲ ਸਬੂਤ ਦਾ ਮੌਖਿਕ ਵੇਰਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀ ਕਾਪੀ ਜਾਂ ਮੂਲ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਾਡਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

42. ਧਾਰਾ 61 ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 67 ਤੋਂ 73 ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਿਰਫ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਜੋਂ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਕਾਬਲੇ ਕਬੂਲ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਜੋਂ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੁਆਰਾ ਭਾਵ, ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਧਾਰਾ 65 ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਵ, ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਮੂਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਖੋਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ, ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਬੂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁੱਛੇ ਜਾ ਰਹੇ ਤੱਥ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਕੀਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਦਾਇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਹ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ, ਭਾਵ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ। ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ, ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬਿਨਾਂ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਮੂਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

43. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 62 ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਜੇ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 63 ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਧਾਰਾ 63 ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ -

(i) ਇਥੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨਾਂ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਾਪੀਆਂ;

(ii) ਮੂਲ ਤੋਂ ਮਕੈਨਿਕਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਜੋ ਖੁਦ ਕਾਪੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਪੀਆਂ;

(iii) ਮੂਲ ਤੋਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂ ਮੂਲ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਪੀਆਂ;

(iv) ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਲਟ-ਪੱਖ ਉਹਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ;

(v) ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦੇ ਮੌਖਿਕ ਵੇਰਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਖੁਦ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।

44. ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 64 ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਵੀ ਸਬੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ। ਨਾਲ ਹੀ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਸਬੂਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੰਨਣ ਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਬੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਐਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੜਾਅ ਤੇ ਜਾਂ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਐਤਰਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ) 1995 Cr LJ 1623 (ਦਿੱਲੀ) (''ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ'')। ਪਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਦੋਂ

ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਬੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

45. ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਜਿੱਥੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 65 ਨੂੰ ਧਾਰਾ 66, ਧਾਰਾ 67(2), ਅਤੇ ਧਾਰਾ 78 ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਬਲਿਕ ਹੋਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ, ਸਮੇਤ ਅਜਿਹੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਸੰਮਸ਼ਨ

46. ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਨੁਮਾਨ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਖਾਰਜ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਅਧੀਨ, ਅਦਾਲਤ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਦੇ ਸਬੂਤ ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਇਮਾ ਫੇਸੀ ਕੇਸ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵ, (i) ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਅਨੁਮਾਨ; (ii) ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ (ਖਾਰਜ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਖਾਰਜ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ); ਅਤੇ (iii) ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਅਨੁਮਾਨ ਭਾਵ, ''ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ'' ਜਾਂ ''ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨੇ ਗਏ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ''। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਵਿੱਚ "ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਅਤੇ "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਵਿਕਲਪਿਕ ਅਨੁਮਾਨ "ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਨੁਮਾਨ "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। "ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਕੇਸ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਬੂਤ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਜ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ। "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ 79, 80, 81, 83, 85, 89 ਅਤੇ 105 ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

47. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇਗੋਸ਼ੀਏਬਲ ਇੰਸਟਰੂਮੈਂਟਸ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 138 ਅਧੀਨ ਟ੍ਰਾਇਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਹਰ ਨੇਗੋਸ਼ੀਏਬਲ ਇੰਸਟਰੂਮੈਂਟ

ਕੰਨਸਿਡਰੇਸ਼ਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਰਜ਼ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੇਗੋਸ਼ੀਏਬਲ ਇੰਸਟਰੂਮੈਂਟ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਕੁਮਾਰ ਐਕਸਪੋਰਟਸ ਬਨਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਕਾਰਪੈਟਸ (2009) 2 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 513 (''ਕੁਮਾਰ ਐਕਸਪੋਰਟਸ'')। ਹੋਰ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨ ਖਾਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। [ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਨਾਰਧਨ ਭੱਟ ਬਨਾਮ ਦੱਤਾਤਰੇਯ ਜੀ ਹੇਗੜੇ (2008) 4 ਐਸ ਸੀ ਸੀ 54 (''ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਨਾਰਧਨ ਭਟ'')]।

48. ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਉਸ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਸ਼ਬਦ ਉਪ-ਧਾਰਾ (1) ਅਤੇ ਉਪ-ਧਾਰਾ (2) ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹਾਲਾਤ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲੈਣ ਦੀ ਇਕੋ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟ੍ਰਾਇਲ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਰਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਕਹੇ ਗਏ ਹਾਲਾਤ ਸਿਰਫ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੂਰੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਮੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

49. ਸਟੇਟ ਆਫ ਮਦਰਾਸ ਬਨਾਮ ਏ. ਵੈਦਯਨਾਥ ਐਯਰ AIR 1958 SC 61 (''ਏ. ਵੈਦਯਨਾਥ ਐਯਰ'') ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4(1) ਅਧੀਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਜੋ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਅਨੁਮਾਨ ਫੌਜਦਾਰੀ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਬੋਝ ਦੇ ਆਮ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਪਵਾਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਪਾਲਿਕਾ ਨੇ "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ "ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ

ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਲਈ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਹੋਰ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨਿਆਇਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹਨ ਜਿਥੇ ਤੱਥ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿਵੇਕ ਅਧੀਨ ਹੈ।

50. 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4(1) ਅਧੀਨ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਧਨਵੰਤ ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਰਾਇ ਦੇਸਾਈ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ AIR 1964 SC 575 (''ਧਨਵੰਤ ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਰਾਇ ਦੇਸਾਈ'') ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿਕਲਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤ ਦੇਖਣ ਦੇ ਤੱਥ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਬਾਰੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਜਾਂ ਨਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4(1) ਜਾਂ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਭਾਵ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ, ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹ ਰਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਣੀ। ਬੇਸ਼ਕ, ਦੋਸ਼ੀ ਲਈ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਰਕਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੁਆਵਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਣੀ, ਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਬੋਝ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਈ ਵਿਆਖਿਆ ਯੋਗ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਵਿਆਖਿਆ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ "ਜਦ ਤੱਕ ਉਲਟ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ" ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ "ਸਬੂਤ" ਦੁਆਰਾ ਖੰਡਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸਧਾਰਣ ਵਿਆਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਸਿਰਫ ਸੰਭਾਵੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਵੇਰਵੇ ਉੱਤੇ ਅਦਾਲਤ ਇਸ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ

ਲਈ, ਜਦ ਤੱਕ ਵਿਆਖਿਆ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਨੁਮਾਨ ਖੰਡਿਤ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

51. ਇਹ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਇਹ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਕਮਾਤਰ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੱਥ ਦੇ ਸਬੂਤ ਇਸ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਅਨੁਮਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮਾਪਦੰਡ ਇੱਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਸੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

52. ਸ਼ਬਦ "ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ" ਅਤੇ "ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ" ਦੇ ਉਲਟ, ਸ਼ਬਦ "ਅੰਤਿਮ ਸਬੂਤ" ਵੀ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਬੂਤ ਅੰਤਿਮ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਉਹ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲੋੜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਇਹ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੱਥ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਬਿਆਨ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਜ ਅੱਗੇ ਹੋਈ ਘਟਨਾ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤਿਮ ਸਬੂਤ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕ੍ਰਿਤ੍ਰਿਮ ਸਬੂਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ

53. ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ" ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗਵਾਹਾਂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਲਈ, ‘‘ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ" ਜੋ ਕਿ "ਪਰੋਕਸੀ ਸਬੂਤ" ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਗਵਾਹਾਂ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਜੋ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ, ਨਿਰਣਾਇਕ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨੀ। ਨਿਰਣਾਇਕ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਸਬੂਤੀ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ - ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੈਂਡਮ ਅਤੇ ਫੈਕਟਮ ਪ੍ਰੋਬੈਂਸ - ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜਰੂਰੀ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ‘‘ਅਨੁਮਾਨੀ" ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ

ਸਬੂਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸਿਰਫ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ (ਬੈਸਟ, 11ਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਧਾਰਾ 293)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਸੀਕਿਊਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕੜੀ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਵਨੀਤਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ ਬਾਈ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਫ ਪੋਲਿਸ AIR 2018 SC 2027 (''ਨਵਨੀਤਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ'')।

54. ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਇਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਵਾਹ ਝੂਠ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਨਹੀਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਚੇਤ ਰਵੱਈਆ ਪਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਤੱਥ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਨਾਲ ਅਸੰਗਤ ਪਾਏ ਜਾਣ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਹੋਰ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਦਰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਤੱਥ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਜਾਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

55. ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਤੱਥ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਝਦਾਰ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਅਸੰਗਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਲੜੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨਿਆਇਕ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮਝਦਾਰ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਜਦੋਂ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹਾਲਾਤ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਉਹ ਵਿਆਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਝੂਠਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਕੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਤੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। (ਸ਼ਰਦ ਬਿਰਧੀਚੰਦ ਸ਼ਾਰਦਾ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (1984) 4 SCC 116 (''ਸ਼ਰਦ ਬਿਰਧੀਚੰਦ ਸ਼ਾਰਦਾ'') ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਨਾਮ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ (2013) 4 SCC 668 (''ਪ੍ਰਕਾਸ਼'') ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ)।

56. ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਰਲਾਰਾਮ ਬਨਾਮ ਕਸਟੋਡਿਅਨ, ਇਵੈਕੁਈ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਬੰਬੇ AIR 1961 SC 1316 (''ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਰਲਾਰਾਮ'') ਵਿੱਚ, ਜਸਟਿਸ ਕੇ. ਸੱਬਾ ਰਾਓ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਬੂਤ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੇ ਅਧਿਆਇ 7 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ "ਸਬੂਤ ਦਾ ਬੋਝ" ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ: ਇੱਕ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਪਲੀਡਿੰਗ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬੂਤ ਦਾ ਬੋਝ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਇੱਕ ਮਾਮਲਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬੋਝ; ਪਹਿਲਾ ਪਲੀਡਿੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਵਜੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਟ੍ਰਾਇਲ ਦੌਰਾਨ ਬਿਨਾ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜਾ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਬੂਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਇਕਬਾਲ; ਇਹ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ:

57. ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਨੇ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਵਿੱਚ, ਸਵਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਤੱਥਕ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਜਸਟਿਸ ਓ. ਚਿਨੱਪਾ ਰੈੱਡੀ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਧੁਕਰ ਭਾਸਕਰਰਾਓ ਜੋਸ਼ੀ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (2000) 8 SCC 571 (''ਮਧੁਕਰ ਭਾਸਕਰਰਾਓ ਜੋਸ਼ੀ'') ਵਿੱਚ, ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲੈਣ ਲਈ, ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਨੁਮਾਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ "ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ

ਇਨਾਮ" ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਅਧਿਕਾਰਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ।

58. ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਸਟੇਟ ਬਨਾਮ ਡਾ. ਅਨੂਪ ਕੁਮਾਰ ਸ੍ਰੀਵਾਸਤਵ (2017) 15 SCC 560 (''ਡਾ. ਅਨੂਪ ਕੁਮਾਰ ਸ੍ਰੀਵਾਸਤਵ'') ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ; ਸਬੂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤੱਥ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਸਬੰਧੀ ਸਬੂਤ ਸੰਦੇਹ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਦਖਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤਦ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਟ੍ਰਾਇਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਫ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਿਕਾਰਡ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਧਾਰਾਵਾਂ 7 ਅਤੇ 13 ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੂਤ ਜਰੂਰੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੰਗ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਬਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਸੀ।

59. ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੈਫਰੈਂਸ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੌਤ ਜਾਂ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨੇ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

60. ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਐਸਜੀ ਅਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ੀਰਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ:

(i) ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਵੀ. ਵਾਸੁਦੇਵਾ ਰਾਓ (2004) 9 SCC 319 (''ਵੀ. ਵਾਸੁਦੇਵਾ ਰਾਓ'') ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਰਿਕਾਰਡ ਉੱਪਲਬਧ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਇਹ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਤੀਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਲਈ, ਅਦਾਲਤ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 114 ਅਧੀਨ ਤੱਥਕ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤੱਥ ਸਿੱਧੀ ਗਵਾਹੀ ਜਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ii) ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮੰਗਲ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸ਼ੈਡੋ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਪੀ. ਵੈਂਕਟੇਸ਼ਵਰਲੂ (2015) 7 SCC 283 (''ਪੀ. ਵੈਂਕਟੇਸ਼ਵਰਲੂ'') ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਟ੍ਰਾਇਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹੋਰ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਕੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਗ, ਸਵੀਕਾਰ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

(iii) ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਸੇਲਵਰਾਜ ਬਨਾਮ ਕਰਨਾਟਕ ਰਾਜ (2015) 10 SCC 230 (''ਸੇਲਵਰਾਜ'') ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸੀ।

(iv) ਏ. ਸੁਬੈਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

61. ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਨੀਅਰ ਕੌਂਸਲ ਸ਼੍ਰੀ ਅਰਿਸਟੋਟਲ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ "ਵਿਰੋਧੀ" ਗਵਾਹ "ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ" ਦੇ ਸਬੂਤ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਮੰਚ ਤੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੈਡੋ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਯਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਿਵੱਪਾ ਵਾਘਮਾਰੇ ਬਨਾਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ (2015) 11 SCC 213 (''ਨਯਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਿਵਪਾ ਵਾਘਮਾਰੇ'') ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਲਈ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਅਨੁਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ

ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ। ਸੀ.ਪੀ. ਰਾਓ ਵਿੱਚ, ਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੇਵਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਤੱਥ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਛਲਾ ਵਿਵਾਦ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਕਿ ਪੈਸਾ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਠੁੰਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਐਨ. ਸੁੰਕੰਨਾ ਵਿੱਚ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗਵਾਹ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੰਗ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਐਮ.ਆਰ. ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ।

62. ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੌਂਸਲ ਸ਼੍ਰੀ ਅਰਿਸਟੋਟਲ ਨੇ ਸੀ.ਐਮ. ਸ਼ਰਮਾ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ੈਡੋ ਗਵਾਹ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਰਕਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦਾਗੀ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੰਦ ਬਨਾਮ ਰਾਜ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ) (1979) 3 SCC 90 (“ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੰਦ”) ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸ਼ੈਡੋ ਗਵਾਹ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਗਿਆ, ਸਜ਼ਾ ਹੋਰ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਢਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਦੇਹ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

63. ਰੈਫਰੈਂਸ ਵਿੱਚ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸੀਂ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਹਲੂ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ।

64. ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਨੀਅਰ ਕੌਂਸਲ ਸ਼੍ਰੀ ਨਾਗਮੁਥੂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 154 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 154 ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਆਪਣੇ ਵਿਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਸੇ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਾ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿ

ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਗਵਾਹ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਤੁਰੰਤ ਹਵਾਲੇ ਲਈ, ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 154 ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

> ''154. ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਸਵਾਲ.— (1) ਅਦਾਲਤ ਆਪਣੇ ਵਿਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਸੇ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
>
> (2) ਕੁਝ ਵੀ ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਧਾਰਾ (1) ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਜਾਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।"

ਕਹੀ ਗਈ ਧਾਰਾ ਨੂੰ 16.04.2006 ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋ ਕੇ ਸਸ਼ੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 154 ਦੀ ਉਪ-ਧਾਰਾ (2) ਨੂੰ ਉਸ ਤਾਰੀਖ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦਕਿ ਮੂਲ ਸੈਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਧਾਰਾ 154 ਦੀ ਉਪ-ਧਾਰਾ (1) ਵਜੋਂ ਨੰਬਰਬਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

65. ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਨੀਅਰ ਕੌਂਸਲ ਸ਼੍ਰੀ ਨਾਗਮੁਥੂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਗਵਾਹ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਕਹਿ ਕੇ "ਘੋਸ਼ਿਤ" ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 154 ਦੀ ਉਪ-ਧਾਰਾ (2) ਅਨੁਸਾਰ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਐਸੇ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਸੇ ਗਵਾਹ ਨੂੰ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਪਰੋਸਿਕਿਊਟਰ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

66. ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਸਤ ਪਾਲ ਬਨਾਮ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ (1976) 1 SCC 727 (''ਸਤ ਪਾਲ'') ਵਲ ਦਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ 1947 ਦੇ ਐਕਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਜਸਟਿਸ ਸਰਕਾਰੀਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਵਲੋਕਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ 30 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ "ਹੋਸਟਾਈਲ ਗਵਾਹ", ''ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ", ''ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਗਵਾਹ", ''ਆਸਮਰਥ ਗਵਾਹ" ਇਹ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਆਮ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਜਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਰਵੱਈਏ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ

ਜਨਰਲ ਰੂਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਸੰਗਤ ਬਿਆਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ਰਾਬ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਆਮ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਕਰੈਡਿਟ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ 33 ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਜਾਂ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਨਿਯਮ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨੂੰ ''ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ'' ਅਤੇ ''ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਗਵਾਹ'' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅੰਤਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ "ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਗਵਾਹ" ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾ 142 ਅਤੇ 154 ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ 38 ਅਤੇ 52 ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਅਵਲੋਕਨ ਕੀਤਾ:

> ''38. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ''ਹੋਸਟਾਈਲ'' ਗਵਾਹ, ''ਵਿਰੋਧੀ'' ਗਵਾਹ, ''ਅਪ੍ਰਸੰਨ'' ਗਵਾਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਰਦੇ ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਭਾਰਤੀ ਸਬੂਤ ਐਕਟ, 1872 ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਜਾਨਬੂਝ ਕੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ''ਵਿਰੋਧੀ'' ਜਾਂ ''ਅਪ੍ਰਸੰਨ'' ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਇਹ ਸੈਕਸ਼ਨ 142 ਦੇ ਤਹਿਤ ਲੀਡਿੰਗ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਸੈਕਸ਼ਨ 154 ਦੇ ਤਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਛੂਟ ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਸੇ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਭਾਰਤੀ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਤੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ (ਬੈਕੁੰਠ ਨਾਥ ਬਨਾਮ ਪ੍ਰਸੰਨਮੋਈ AIR 1922 PC 409 ਵਿੱਚ ਸਰ ਲਾਰੰਸ ਜੈਨਕਿਨਸ ਦੇ ਅਵਲੋਕਨ ਵੇਖੋ)। ਧਾਰਾ 154 ਦੁਆਰਾ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਕਲਪ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਿੱਛੇ ਘਸੀਟਣ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ "ਵਿਰੋਧਤਾ" ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਸੁਚੇਤਾਵਾਂ, ਮਿਜ਼ਾਜ, ਰਵੱਈਏ, ਬਹਿਬੂਧ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਸੰਗਤ ਬਿਆਨ

ਦੇ ਪਰੀਖਿਆ ਦੁਆਰਾ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਸਮਰਥਕ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣਾ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਗਵਾਹ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੂਝਵੰਦ ਹੈ ਕਿ ''ਵਿਰੋਧੀ ਘੋਸ਼ਿਤ'', ''ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਘੋਸ਼ਿਤ'' ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗਲਤਫਹਮੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਗਲਤ ਮਿਰਾਸ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ।

52. ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪ੍ਰੋਸੀਕਿਊਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤੱਥ ਦੇ ਨਿਆਂਧੀਸ਼ ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਗਵਾਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਿਆਂਧੀਸ਼ ਇਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਗਵਾਹ ਦਾ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ, ਗਵਾਹ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗਵਾਹੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਗਵਾਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਆਂਧੀਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

67. ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਨੂੰ "ਵਿਰੋਧੀ" ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਰਾਸਐਗਜ਼ੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਧਿਆਨ ਅਤੇ

ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜੋ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੈ, ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਿਆਂਧੀਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਹਿੱਸਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਇੱਕ ਗਵਾਹ ਨੂੰ "ਵਿਰੋਧੀ" ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈਚਲਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਨਿਰਣੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ "ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਹ" ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਤੇ, ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇ, ਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

68. ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਨਤੀਜਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਾਰ ਹੈ:

(ਉ) ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ ਵਜੋਂ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਐਕਟ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ 13 (1)(ਸ) (i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਅ) ਦੋਸ਼ੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਗੋਂ ਸਵੀਕਾਰਤਾ ਨੂੰ ਤੱਥ ਵਜੋਂ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ਏ) ਹੋਰ, ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ, ਯਾਨੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੂਤ, ਸਿੱਧੇ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਯਾਨੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

(i) ਜੇਕਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਮੰਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਸਿਰਫ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ii) ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 13 (1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਹੈ।

(iii) ਉਪਰੋਕਤ (i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥ ਵਜੋਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸਾਬਤ ਕੀਤੇ ਇਸਨੂੰ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਜਾਂ ਧਾਰਾ 13 (1)(ਸ), (i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ, ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਅਧੀਨ, ਅਪਰਾਧ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ

ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਬਣਦਾ ਹੈ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 13 (1)(ਸ) ਅਤੇ (i) ਅਤੇ (ii) ਅਧੀਨ।

(ਹ) ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤੱਥ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੂਲ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ। ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ, ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੱਥ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣਾਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਮੰਗ ਦਾ ਤੱਥ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਤੱਥ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਦੋਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਖੰਡਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਖੰਡਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਕ) ਜੇਕਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਟਰਾਇਲ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੜ ਮੌਖਿਕ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟਰਾਇਲ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੇ ਬਰੀ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਖ) ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 7 ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਤੇ, ਧਾਰਾ 20 ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗ੍ਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹੀ ਗਈ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ

ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਵਜੋਂ ਬਣਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਖੰਡਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ 20 ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 13 (1) (ਸ) (i) ਅਤੇ (ii) ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

(ਗ) ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 20 ਅਧੀਨ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨ ਉਪਰੋਕਤ ਬਿੰਦੂ (ਹ) ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਤੱਥ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਦਕਿ ਦੂਜਾ ਵਿਕਲਪਿਕ ਸਵਭਾਵ ਦਾ ਹੈ।

69. ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਬੀ. ਜੈਰਾਜ ਅਤੇ ਪੀ. ਸਤਿਆਨਾਰਾਇਣਾ ਮੂਰਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਐਮ. ਨਰਸਿੰਗਾ ਰਾਓ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾ 7 ਜਾਂ 13(1)(ਸ)(i) ਅਤੇ (ii) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਸਵਭਾਵ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟਕਰਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸਬੂਤ ਜਾਂ "ਮੁੱਖ ਸਬੂਤ" ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਜਾਂ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦਾ ਗਵਾਹ "ਵਿਰੋਧੀ" ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਅਵਲੋਕਨਾਂ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 154 ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟਕਰਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

70. ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਸਬੰਧਿਤ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ (ਸਿੱਧੇ/ਮੁੱਖ, ਮੌਖਿਕ/ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ), ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਧਾਰਾ 7 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 13(1)(ਸ) ਨੂੰ ਧਾਰਾ 13(2) ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨੀ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

71. ਅਸੀਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਮਾਣਯੋਗ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਿਆਂਧੀਸ਼ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਚਿਤ ਬੈਂਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਅਸੀਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸੀਂ ਆਸ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤਕਰਤਾ ਅਤੇ ਪਰੋਸਿਕਿਊਸ਼ਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਲਾਉਣ ਲਈ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਾਫ-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸਵਤੰਤਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ (1997) 4 SCC 14 ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:

> "6. .....ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕੈਂਸਰ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਵਾਂਗ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਗਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਤਾ ਸਿਰਫ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਧਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਨੂੰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਨਿਭਾਏਗਾ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੇ ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਅੰਮੂਮਨ ਬਦਨਾਮ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਧੂੰਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਨਾਮੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗੀ।
>
> ਉਪਰੋਕਤ ਨੂੰ ਏ.ਬੀ. ਭਾਸਕਰ ਰਾਓ ਬਨਾਮ ਸੀਬੀਆਈ (2011) 10 SCC 259 ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਮ.ਪੀ. ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਸ਼ੰਭੂ ਦਯਾਲ (2006) 8 SCC 693 ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੋਂ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ:
>
> "32. ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰਦਾਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਨਰਮ ਰੁਖ ਅਪਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਥਾਂ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਕਲਾਪ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਖੇਤਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਬਦਬੂ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਗਹਿਰਾ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਗਤਿਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹਰ ਕੋਈ ਪੀੜਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਨੀਅਰ ਕੌਂਸਲ, ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੌਂਸਲ ਸਮੇਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਏਐਸਜੀਜ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਦੇਵਿਕਾ ਗੁਜਰਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(ਸਹਾਇਕ: ਮਹਿੰਦਰਾ ਯਾਦਵ, ਐਲਸੀਆਰਏ)

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ

ਡਿਸਕਲੇਮਰ – ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਨਿਆਂ ਨਿਰਣਾ ਕੇਵਲ ਮੁੱਕਦਮੇਬਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੇ ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ, ਨਿਆਂ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਮਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।